

Bir Klasik Dönem Siyaset Tarihçisi Olarak Cornell Fleischer ve “Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati”

Fatma SEL TURHAN*

CORNELL FLEISCHER çağımızın klasik dönem Osmanlı tarihi çalışmalarının önde gelen isimlerinden biridir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemine odaklanan Fleischer bir tarihçi olarak ününü, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, dönemin önemli bir edebî ve bürokratik şahsiyeti olan Mustafa Âli'nin eserlerinden yola çıkarak hazırladığı doktora teziyle kazanmıştır. Fleischer'in tarihin katı, olgusal yapısının ötesine geçmek ve organik gerçekliği yeniden yapılandırmak fikri bu çalışmasında somut bir örneğe dönüşmüştür. Tarihçinin, entelektüel kapasitesi yüksek ve kariyerist eğilimleri fazla olan, çözümlenmesi hayli zor ve kompleks bir karaktere odaklanarak dönemi tanıma girişimi; oldukça tesirli ve aşama aşama inşa edilen bir çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yönüyle kitap, alanındaki birçok çalışmadan farklı olarak kişisel hayatlara inmesi, karakterleri gündelik hayat içerisine yerleştirmesi, zamanın endişe ve beklentilerini tanıma ve dönemin içeriden kişiler tarafından yorumlarını irdeleme imkânı sunması sebebiyle başarılı bulunurken, bir kişiden yola çıkarak tüm dönemi tanımaya çalışması; dolayısıyla dönemi bir kişinin yorumlarına hapsedme tehlikesi sebebiyle de eleştirilmiştir.

Eğitimi ve Eserleri

Cornell Hugh Fleischer lisans eğitimini 1972 yılında Princeton Üniversitesi'nin Yakınoğu Çalışmaları Bölümü'nde tamamlamıştır. Aynı bölümde devam ettiği master eğitimini 1976, doktora eğitimini ise 1982 yılında bitirmiştir. Fleischer üniversitelerde ders vermeye henüz doktorasını ta-

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi.

mamlamadan başlamış ve ilk durağı da 1979 yılında geldiği Boğaziçi Üniversitesi olmuştur. Burada İslâm tarihi okutmanı olarak görev yapan Fleischer aynı yıl Ohio State Üniversitesi'ne geçmiş ve orada üç yıl Farsça ve Türkçe okutmanı olarak görev yapmıştır. Fleischer'ın, doktorasını tamamladıktan sonra Yardımcı Doçent olarak görev yaptığı ilk okul, İslâm tarihi dersleri verdiği Washington Üniversitesi'dir. 1993'e kadar Ohio State, Washington ve California Üniversitelerinde ders veren Fleischer 1993'te İslâm ve Osmanlı Tarihi Profesörü olarak Chicago Üniversitesi'ne geçmiştir.

Fleischer bildiği diller açısından da nadir tarihçilerden biridir. Modern Türkçe, Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca ve İtalyanca'yı akıcı bir şekilde; Azerice, Çağatayca, Modern Özbekçe, Rusça, Latince ve İspanyolca'yı ise okuma seviyesinde kullanabilen Fleischer, akademik çalışmaları sebebiyle çeşitli aralıklarla Mısır, Türkiye, İran, Irak ve Almanya'da bulunmuş ve çeşitli üniversitelerde ders vermiştir. Ayrıca Misafir Profesör olarak Harvard (1992), Bologna (1994) ve Leiden (1995) Üniversitelerinde bulunmuştur. Fleischer şu anda Chicago Üniversitesi'nde İslâm ve Osmanlı Tarihi Profesörü olarak çalışmalarını yürütmektedir. İdarî olarak ise 1988-91 arasında Washington Üniversitesi'ne bağlı Rockefeller Residency Programı'nın yardımcı yönetmeni, 1986-91 arasında yine aynı üniversitedeki İslâm Toplum ve Medeniyetleri Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu ve yönetmeni ve 1996-98 arasında Chicago Üniversitesi'nde Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin yönetmeni olarak çalışmıştır. Fleischer, American Historical Association, Middle East Studies Association, Society for Iranian Studies, Turkish Studies Association, Tarih Vakfı, Türk Tarih Kurumu gibi uluslararası birçok tarih araştırmaları merkezinin de üyesidir.

Fleischer burada detaylarıyla inceleyeceğimiz *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* eserinden başka yakında ABD'de basılacak *Master of the Age: Süleyman the Lawgiver and the Remarking of Ottoman Sovereignty* ve *A Mediterranean Apocalypse: Imperialism, Millenialism, and Prophecy, 1453-1566* adlı iki kitap üzerinde çalışmaktadır. Fleischer'ın klasik dönem Osmanlı Kalemîye Teşkilatı'nda kalemîye memurlarının gündelik hayatlarına bir giriş niteliğinde, onların endişe ve kehânetlerini konu alan bir makalesi;¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsını ve dönemini konu alan ve onun 'kanun koyucu' sıfatının Mesihlik benzetmesiyle irdelendiği bir başka makalesi;² Osmanlı'da hükümdarlara yol gösterici edebiyatın ön-

1 Cornell Fleischer, "Secretaries' Dreams: Augury and Angst in the Ottoman Scribal Service", *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze*, Ingeborg Baldauf ve Rudolf Vesely (ed.), Prague: Enigma Corp., 1994.

2 Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", *Soliman le Magnifique et son Temps*, Gilles Veinstein (ed.), Paris, 1992.

cülerinden olan ve onlara saray adabı ve yönetim konularında ögütler veren *nasihatname* geleneğinin kültürel kökenleri üzerine odaklandığı bir makalesi;³ erken dönem Osmanlı bürokrasisinin özelliklerini anlattığı bir diğer makalesi;⁴ XVI. yüzyılda yaşamış üç kalemiye katibinin hikâyelerinden yola çıkarak dönemin kalemiye hayatını ve katiplerin yaşantısını irdelediği bir makalesi,⁵ yine Mustafa Âlî'nin entelektüel kapasitesine odaklandığı ve düşünme metodunu irdelediği bir makalesi⁶ ile İbn Haldun'un hanedanların hayatları için formüle ettiği 'döngüsel' tarih anlayışının XVI. yüzyıl Osmanlısındaki yansımalarını araştırdığı bir makalesi⁷ çeşitli süreli yayınlarda yayımlanmıştır.

Kaynak ve Metodolojisi

Fleischer modern araştırmacılıktaki anlatı kökenli, özellikle de edebî nitelikteki kanıtlara güvenmeme ve arşiv belgelerine dayalı kişisellikten arındırılmış 'katı' verileri ya da 'olgusal' anlatıları yeğleme eğilimini eleştirerek, kaynaklarını bilinçli bir şekilde 'yumuşak' kanıtlar olarak nitelendirdiği anlatıya dayalı kanıtlardan seçer. Aslında Fleischer'in bu tercihi, Fransız *Annales* Ekolü'nün kantitatif sosyal bilimler ve derin yapısal devamlılıklar gibi tezlere dayanan tarih yazıcılığındaki hakim nüfuzuna karşın 1970'lerin sonu ile 80'lerin başında İtalya'nın Bologna Üniversitesi'nde bir grup akademisyenin başlattığı, mikro-tarih olarak bilinen; gündelik hayata inme ve başka metotlar uygulandığı takdirde ortaya çıkamayacak kişilere tarihin kapılarını açma girişiminin⁸ bir uzantısıdır. Mikro-tarihin 'delile dayalı paradigma' (*evidential paradigm*) olarak bilinen, geniş bir materyal ağına sırtını dayayarak adeta bir dedektif edasıyla her türlü ayrıntı ve ipucunu devreye sokma ve mikroskopik bir analizle detaylardan gerçek hayatlara ulaşma

3 Fleischer, "From Sehzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman *Nasihathname*", *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, H. Lowry, S. Hatto (haz.), İstanbul: The Isis Press, 1990, s. 67-77.

4 Fleischer, "Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureaucracy", *Raiyet Rusumu: Essays Presented to Halil İnalıcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students*, Turkish Studies, 1987.

5 Fleischer, "Between the Lines: Realities of Scribal Life in the Sixteenth Century", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, Colin Heywood ve Colin Imber (ed.), İstanbul: The Isis Press, 1994, s. 45-62.

6 Fleischer, "Mustafa Ali's Curious Bits of Wisdom", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1986.

7 Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth-Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, 18/3-4, 1983, s. 198-220.

8 Edward Muir, "Introduction: Observing Trifles", *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Edward Muir ve Guido Ruggiero (ed.), Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1991, s. xxi.

çabası,⁹ belli ölçüde Fleischer'a da yön vermiştir. Fleischer kendisini kişisel dökümanlara yönelten sâikleri kitabının girişinde şöyle tanımlar:¹⁰

“Yumuşak kanıtlar, tıpkı yumuşak dokular gibi, katı yapılara can ve anlam kazandırır. Kadı sicilleri ve hazine kayıtları, alınan idarî önlemler, duyulan gereksinimler hakkında bilgi verebilir. Ama belirli bir buyruk ya da uygulamanın altında yatan varsayımları, onun arka planını ve uzantılarını her zaman açıklamadığı gibi etkilerini de kaydetmez. Vakayiname, yaşamöyküsü, hatta edebiyat türü kaynaklar ise arşiv defterlerini dolduran kuru, kısa ve kopuk kayıtlara, doğaları ve amaçları gereği düşünsel tutarlılık katabilir.”

Fleischer'ın temel malzemesi XVI. yüzyılın aydınları arasında öne çıkan, iyi eğitilmiş bir Osmanlı bürokrati olan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin kaleminin kırk yıla yayılmış ürünleridir. Bu ürünler geniş bir edebî yelpaze içindeki yaklaşık elli yapıtı ve beş bine yakın yazmayı içermektedir. Mustafa Âlî'nin özellikle *Künhü'l-Ahbar*, *Nushatü's-Selâtin*, *Nusretname*, *Varidatü'l-Enika*, *Zübdetü't-Tevârih*, *Mihr ü Mah*, *Fursatname*, *Heft Meclis*, *Mahasinü'l-Adab*, *Riyazü's-Sâlikin*, *Menakıb-ı Hünerveran* adlı eserleri Fleischer'ın zengin kaynak listesini oluşturur. Fleischer klasik dönem Osmanlı siyasasını bir entelektüelin hayatına dayalı irdeleme girişimini “Osmanlı iskeletini eksikliği çok duyulan ete büründürme, yalnızca kemikleri değil, organları, damarları, duyguları, ritimleri de belirleme, bugün ancak cansız kalıntıları bulunan organik gerçekliği yeniden yapılandırma girişi”¹¹ olarak niteler. Fleischer'ın metodolojik yaklaşımını belirleyen de yine onun kaynakları konuşurma yoluyla imparatorluğu içeriden tanıma endişesidir. O adeta bir dedektif edasıyla, bir kişinin ardında bıraktığı eserlerden yola çıkarak kuramsal yaklaşımın sınanmasına olanak verecek şekilde XVI. yüzyıl Osmanlı düşünsel ve siyasal yaşamının doğal, *in vivo* bir portresini sunmaya çalışır. Mustafa Âlî hem dönemin önemli entelektüellerinden biri olması sebebiyle çağının önde gelen kültürel ve siyasal kişilikleriyle ilişki içindedir, hem de verdiği ürünlerin kapsamı ve hacmi sebebiyle dönemin incelenmesi için ideal bir kaynaktır. Fleischer'ın anlatım tarzı, kitabı yazdığı dönemde zihniyet tarihine olan ilgiyle birlikte gündeme gelen tarih yazıcılığında anlatıya dayalı tarza yeniden dönme eğilimiyle de bire bir örtüş-

9 Giovanni Levi, “On Microhistory”, *New Perspectives on Historical Writing*, Peter Burke (ed.), Oxford & Cambridge: Polity Press, 1995, s. 109.

10 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 3. Kitabın özgün adı; *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Âlî*, Princeton: Princeton University Press, 1986.

11 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s. 3.

mektedir. 'Anlatının dirilişi' olarak ifade bulan bu tarz¹² egemen olan analitik yaklaşımı Fleischer kitap boyunca ödün vermeden takip eder. Bu kitabın en önemli başarılarından biri Osmanlı literatürünün hem taklitten ibaret olduğu ve hem de tarih gerçeklikten yoksun olduğu görüşünü canlı bir örnekle çürütüyor olmasıdır. Abou el-Haj'ın deyişiyle Fleischer metodolojik açıdan en büyük başarısını bu görüşü gerek fayda ve gerekse derinlik açısından ciddi sorgulamaya tabi tutmakla ve bir tarihî araç olarak ne kadar sınırlamacı davrandığını anlatmakla gösterir.¹³

Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati

Fleischer kitabının giriş bölümüne bir Nasrettin Hoca fıkrasıyla başlar ve bugün Osmanlı siyasî tarihine dair yazılanları, Hoca'nın Ramazan'ın kaçtığı olduğunu çömleğinden çıkan taşlarla tespit etmeye çalışmasına benzetir. Fleischer'ın deyişiyle klasik dönem Osmanlı siyasasına ilişkin bilgilerimiz onun iskeletini tanımaktan öteye gitmemektedir.¹⁴ Oysa bu iskeleti tutarlı ve anlamlı kılan koşullar, bağlam, insanî ve düşünsel bir beden sözkonusudur ve yapılan çalışmalar bu bedeni ete büründürmekten çok uzaktır. Bu bağlamda Fleischer, kitabını klasik dönemin doğasını çözmeye yönelik bir girişim olarak niteler. Fleischer'ın tezi özelde Mustafa Âli, genelde ise kişisel hayat serüvenlerinin, içinde yaşanan toplumun tarihiyle ortak bir ritm ya da armonide buluşmasının sözkonusu olduğudur.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde "Bir Osmanlı Yaşamı" başlığı altında Gelibolulu Mustafa Âli'nin hayat serüvenini irdeler. Mustafa Âli 1541 yılında Gelibolu'da, Fleischer'ın varlıklı bir tüccar olduğunu tahmin ettiği bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir. Mustafa Âli'nin doğduğu dönemde Osmanlı toplumu askerî ve reaya olarak keskin sınırlarla ikiye ayrılmış yapısını hâlâ devam ettirmektedir. Âli'nin babası ise oğullarını askerî sınıfa sokabilmenin tek yolunun eğitim olduğunu görür ve onların iyi bir eğitimden geçmesini sağlar. Mustafa Âli, Gelibolu'da aldığı ilk eğitimin ardından 1556'da İstanbul'a gönderilir ve burada üst düzey medrese eğitimi alır. Âli 'Sahn' düzeyindeki medrese eğitimi 1560 yılında tamamlar ve ilk önemli edebî çalışması olan *Mihr ü Mah* adlı manzum eserini bu dönemde tamamlayarak Şehzade Selim'e sunmak üzere şehzadenin Konya'daki sarayına gider. Selim, Âli'yi divan katibi olarak göreve aldığında

12 Lawrence Stone, *The Past and the Present Revisited*, London ve New York: Routledge & Kegan Paul, 1981, s. 90-91.

13 R.A. Abu-El-Haj, Kitap değerlendirmesi, "Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Ali (1541-1600)*", *Middle East Studies Association Bulletin*, December 1987, c. 21, sy. 2, s. 188.

14 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 2.

bu aslında Âlî'nin *tarîk-i ilmden* ayrılıp, *tarîk-i kitabete* girişi demektir ve Âlî de -eserlerinden anlaşıldığına göre- bu durumun oldukça farkındadır. Fleischer Âlî'nin “ilim yolu”ndan “kalem yolu”na geçişindeki başlıca etkeni o dönemde ilmiyeye katılmanın ve bu meslekte ilerlemenin güçlüğüne bağlar.¹⁵ Fleischer Âlî'nin bundan sonraki yaşantısına yön verecek olan ‘hamilik’ ilişkilerini masaya yatırır ve büyük bir şahsiyetin himayesine girme durumunun Osmanlı idare sisteminde ne kadar önemli olduğunu Âlî örneği üzerinden göstermeye çalışır. Âlî'nin kendine hami olarak seçtiği kişi Şehzade Selim'in Lalesi Mustafa Paşadır. Âlî Lala Mustafa Paşanın hamiliğinde yükselme hayali kurarken, Mustafa Paşa ile Sokollu Mehmed Paşa arasındaki çekişme beklentisinin tersine bir şekilde kendisine döner ve önünün kesilmesine sebep olur. Fleischer kişisel çatışmaların hem devlet yönetimi, hem de insanların hayatı üzerine yapabileceği yıkıcı etkileri, kişilerden devlete ya da devletten kişiye yaptığı güçlü geçişlerle bir edebî eser tadında okuyucuya sunar. Âlî'nin aslılarıyla ve meslektaşlarıyla ilişkisi, yıllar geçtikçe çaresizliği kabul etmek yerine artan yükselme arzusu ve bunun için verdiği mücadele Fleischer'ın satırlarında yeniden inşa edilir.

Yazar kitabın ikinci bölümünde Âlî'deki kanun bilinci ve bürokratik bilinç ile onun kariyer ve meslek yolları hakkındaki düşüncelerinden hareket ederek XVI. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin gelişimini sorgular. Fleischer Âlî'nin yaşam serüveniyle Osmanlı dünyasındaki gelişmeler arasında ince bir ritm ve rezonans olduğu kanaatinde. Yazara göre “Âlî'nin kendini Osmanlı İmparatorluğu'yla özdeşleştirme derecesine ilişkin hiçbir tahmin abartı değildir”.¹⁶ Bundan hareketle Âlî'nin Osmanlı siyasasına içeriden bakişımı biçimlendiren düşünce ve imgelerden devlet hizmetindeki meslek yolları ve bunları düzenleyen yasal mekanizmalara geçiş yapılır. Âlî'nin kanun kavramına verdiği önem ve kanunun ihmal edilmesine ilişkin şikayetleri ne derece çağını yansıtmaktadır? Yazar, Âlî'nin söylediklerinden hareketle XVI. yüzyılda terfi meselesinin ve meslekî ilerlemenin sanıldığından çok daha karmaşık bir olay olduğunu belirtir. Âlî birbirinden ayrı tutulan ilmiye, seyfiye ve kalemiyede yaptığı geçişlerle Osmanlı kariyer çizgilerinin yönetimin üst kademelerinde nasıl içiçe girdiğini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Fleischer'ın bu bölümdeki en önemli iddiası, Âlî'nin şikayetlerine sebep olan bürokratların kariyer çizgilerindeki; dolayısıyla kalemiyedeki bulanıklığı Fatih döneminde var olmayan bir profesyonel bürokrasinin XVI. yüzyılda ortaya çıkması ve hızla gelişmesine bağlamasıdır. Fleischer III. Murad dönemini, bürokrasinin usullerinin ve gerektirdiği becerilerin kurumsallaştığı dönem olarak niteler.

¹⁵ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s. 35.

¹⁶ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s. 199.

Üçüncü bölümü Osmanlı tarihinin oluşumunu incelemeye ayıran Fleischer, Âlî'nin tarihçi yönünü sergilediği üç esere; *Nadirü'l-Mahârib*, *Nusretname* ile *Kühü'l-Ahbar*'a yoğunlaşarak XVI. yüzyılda Osmanlı tarih yazımını ve 'Osmanlı-İslam' kimliği ile 'Türk-Moğol' siyasi geleneğinin Âlî'nin tarih yazıcılığına yaptığı etkiyi sorgular. Fleischer'a göre Neşri, Âşıklıpaşazâde gibi yalın bir dil kullanan daha önceki tarih yazarlarının aksine, XVI. yüzyılın ortaları ve sonlarının eğitilmiş seçkinleri tarih yazımını yüksek edebiyat kapsamına giren bir alan haline getirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında Selaniki ya da Peçevî gibi şahsiyetler de süssüz düzyazı şeklindeki tarih yazıcılığını yine aynı dönemde devam ettirmişlerdir. Fleischer'dan önce Âlî'yi incelemiş olan Schmid onu İslâm paradigması içinde değerlendirirken,¹⁷ Fleischer Âlî'nin gerek eğitimi gerekse kişisel tercihleri bakımından her şeyden önce Osmanlı olduğunu vurgulamaktadır. Fleischer Âlî'nin değerler sistemini üç evreye ayırır ve gençlik yıllarında Arap-İran edebî geleneğine bağlı olarak şekillenen değerlerinin meslek yaşamının ortalarında daha çok kanun, yönetim, savaş ve töre gibi özellikle Osmanlı'ya ilişkin bölgesel temalarla şekillendiğini belirtir. Schmid'te vurgulanan, Âlî'nin İslâmî şemanın bir ürünü olduğu düşüncesini Fleischer Âlî'nin yaşlılık dönemi için dile getirir. Fleischer'a göre son dönemde görülen değişikliğin sebebi, Âlî'nin yaşlılığında yaşadığı düş kırıklıklarına bağlı olarak topluma güvenmesi ve yabancılaşmasıdır.

Fleischer'ın kişilerden yola çıkarak toplumu yeniden oluşturma çabası en çok insanlar arasındaki ilişkileri derinlemesine tahlil ettiği ve kişilerden kurumlara giden yolu göstermeye çalıştığı yerlerde fark edilir ve bu şekliyle okuyucuya "ete bürünmüş" bir tarih sunar. Âlî'nin gençliğinde hırsla sarıldığı önemli yerlere gelme arzusu, orta yaşlara geldiğinde zamanla yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakır ve Âlî "hak ettiği yerde olamamasını" devletin çöküşüne bağlar. III. Murad dönemine rastlayan hayatının bu evresinde Âlî'nin devlet bürokrasisinde iddia ettiği bozulma onu iç dünyasına çekilmeye zorlar ve Âlî orada "buruk bir bürokrattan büyük bir tarihçiyeye" dönüşür. Bu o dönemde yaygın olan, yaklaşan hicrî 1000. yılda kıyametin kopacağı inancıyla birleşince, Âlî'nin ruh hali de pesimizme doğru evrilir. Ancak Fleischer'a yön veren, Âlî'nin zamanını iyi resmeden bir kişilik olduğu düşüncesi, onun Osmanlı'yı değerlendirmesine de hakim olur ve özellikle Âlî'de görülen "çöküş edebiyatı" zaman zaman yazara da geçer. "Elli yedi yaşındaki Âlî, yaşlandığının, fazla zamanı kalmadığının ve Osmanlı dünyasında gördüğü geriye dönüşsüz manevî ve ahlâkî çöküşün her

17 Von Klaus Kreiser, *Der Osmanische Staat 1300-1922*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2001, s. 100.

zamankinden daha çok farkındaydı”,¹⁸ veya “Yaşadığı toplumun çöküşü Âlî’de bir saplantı haline gelmişti ve artık bilgisini, kavrayışını, korkularını ve uyarılarını olabildiğince geniş kesimlere iletmek, hatta sesini kendisi kadar eğitilmiş olmayanlara da duyurmak istiyordu” şeklindeki ifadeler - örnekleri çoğaltmak mümkündür- Âlî’nin imparatorluğun çöküşüne geçtiği tezinin Fleischer’da da yankı bulduğunu göstermektedir. Âlî’deki, imparatorluğun XVI. yüzyılın sonunda siyasî, ekonomik, entelektüel ve askerî yönleri kapsayacak şekilde genel bir kriz içinde olduğu tezi, içerisinde büyük iddialar barındırmaktadır. Fleischer’ın sadece Âlî’nin söylediklerinden yola çıkarak imparatorluğun geneliyle ilgili bu şekilde bir resim çizmesi Murphey tarafından da yoğun eleştirilere tabi tutulmuştur. Murphey, Fleischer’ın Osmanlı bürokrasi kadrolarındaki şişmeyi XVI. yüzyılın son çeyreğinde askerî genişlemenin artık iyice azalmasına bağlamasını ya da III. Murad’ın imparatorluk idaresindeki kadroların Kanunî döneminin iki katı olduğu iddialarını eleştirerek yazarın kurduğu bağlantıların destekten uzak olduğunu belirtir. Murphey’e göre bahsedilen dönem askerî genişlemenin sonu olarak görmek son derece yanlıştır; zira Osmanlı’nın bu dönemde Kafkas bölgesinde kaydettiği ilerleme bu bölgede daha önce hiç gösteremediği kadar büyük olmuştur. Murphey gerçek olsa bile, askerî başarıdaki azalmanın nasıl olup da genelleştirilebildiğini ve Osmanlı’da çöküşün işareti olarak algılanabildiğini sorgular.¹⁹ Geleneksel historiografyada askerî kuvvette görülen kayıplar çöküş ile açıklanmışsa da artık bu şekildeki tek yönlü yaklaşımlar kabul görmekten çok uzaktır. Osmanlı tarihçiliği özellikle son çeyrek yüzyıllık süreçte “çöküş paradigması”nı tamamen tersine çevirmiş durumdadır.²⁰ Ladurie’nin de vurguladığı şekliyle tarihteki politik, ekonomik, demografik ya da ekolojik krizler birbiriyle ilişkisi ihmal edilmeden, fakat birbirinden bağımsız bir şekilde incelenme ihtiyacı içindedir.²¹

18 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 184

19 Rhoads Murphey, Kitap değerlendirmesi, “Cornell Fleischer, *Mustafa Ali and the Politics of Cultural Despair*”, *International Journal of Middle East Studies*, 21, (1989), s. 246.

20 Mustafa İnce, “16. Yüzyılın Sonunda Osmanlı İktisadi Tasavvurunun Sınırları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, sy. 1, s. 449. Çöküş paradigmasını masaya yatıran tarihçilerden biri olan Kafadar bu literatürü başlatan iki önemli isme; Âli ve Selanikî’ye odaklanarak, çöküş edebiyatının en azından iktisadî sahada dönemin gerçeklerini yansıtmadığını belgeler. Daha detaylı bilgi için bkz. Cemal Kafadar, *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century*, Doktora Tezi, McGill University, 1986.

21 Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Mind and Method of the Historian*, Chicago, 1981, s. 270-289.

Murphey'in eleştirdiği bir diğer nokta ise, kitapta Âli'nin düşüncelerinin nerede bitip Fleischer'ınkilerin nerede başladığı hakkındaki muğlaklıktır.²² Âli'den Fleischer'a ya da Fleischer'dan Âli'ye geçişlerdeki ifade muğlaklıkları okuyucuya daima tek bir kişiyle muhatap olduğu izlenimini vermektedir. Aslında bu durum La Capra'nın belirttiği şekliyle mikro-tarih yazıcılığının bir handikapıdır. Öyle ki, bu stilde yazar, okuyucu ile incelenen kişi arasında bir 'aracı' haline dönüşmekte ve bu durumda tarihçinin yorumları sizi esir almaktadır.²³ Bunun en iyi örneği olan Ginzburg'ün *Peynir ve Kurtlar*'ında²⁴ olduğu gibi hangi yorumun 'kahraman'dan ve hangisinin tarihçiden geldiğini ayırtırmak neredeyse imkansız hale gelmektedir. Murphey'in bir diğer eleştirisi de Fleischer'ın Âli'yi çağının tipik bir temsilcisi olarak göstermesi üzerinedir. Murphey'e göre Âli'nin özellikle yükselemeye karşı sergilediği gizli kırılmalıyla şekillenen kişiliği genelleştirilerek, kendisine haksız bir önem atfedilmiştir.²⁵ Fleischer ise Murphey'e yazdığı cevapta tarihçinin görevinin tipik-atipik, objektif-önyargılı gibi çift kutuplu kriterler yaratmak yerine, kişi ve olaylara buldukları sosyal ve entelektüel yapının çok yönlülüğü çerçevesinde bakmak olduğunu vurgular.²⁶ Ancak Fleischer'ın cevaben söyledikleri Murphey'nin eleştirilerini tam olarak yok edememektedir.

Fleischer'ın kitabını değerlendiren bir başka tarihçi olan Finkel'e göre ise, "incelenen dönemin çağdaş eserlerinin objektifliği reddedildiği takdirde, tarihte yaşanan değişim hakkında doğru bilgiye ulaşabilmek son derece zordur. Tarih bilimi ise temelde kaynakların hassas bir şekilde değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Bu anlamda Âli'nin eserlerine, yaşadığı dönemin olayları bağlamında bakan ve onları bu şekilde analiz eden Fleischer'ın kitabı, tarihçinin aradığı objektif gerçekliğe en çok yaklaşan eserlerden biridir ve bu özelliği sayesinde gelecek çalışmalar için bir standart oluşturacaktır".²⁷ Murphey Fleischer'ın, geleneksel tarih yazıcılığındaki "altın çağ" ve "çöküş" paradigmasını tekrar ettiğini belirtmekte ve onu bu yüzden eleştirmektedir.²⁸ Finkel'in bu konudaki yorumu, Fleischer'ın Âli'deki "altın

22 Murphey, Kitap değerlendirmesi, s. 245, 253.

23 Dominick La Capra, *History & Criticism*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1985, s. 63.

24 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worm The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Harrisonburg Virginia: Penguin Books, 1982.

25 Murphey, Kitap değerlendirmesi, s. 251.

26 Fleischer, "Notes and Comments", *International Journal of Middle East Studies*, 1990, sy. 22, s. 128.

27 Caroline Finkel, Kitap değerlendirmesi, "Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Ali, Mustafa (1541-1600)*", *Journal of Royal Asiatic Society*, 1988, sy. 2, s. 407.

28 Murphey, s. 246.

çağ” ve “çöküş” edebiyatını retorik araçlar olarak gördüğü şeklindedir.²⁹ Ancak Fleischer’in, kitabında retorik olarak ve Âlî’de olduğu için kullandığını belirttiği çöküş paradigması kitabın geneline hakim olmakta ve okuyucuya Osmanlı’da bu dönemde en azından bürokratik yapıda ciddi bir çöküşün başladığı izlenimini vermektedir. Burada kritik edilmesi gereken en önemli husus, Fleischer’in bu izlenime sadece Âlî’nin söylediklerinden yola çıkarak ulaşması ve kendini âdetâ Âlî’nin söylemlerine hapsedmesidir.

Kitabı değerlendiren bir diğer tarihçi Kunt ise Fleischer’ı konusunu sadece bir biyografi ile sınırlandırmayıp, dönemin önemli gelişmeleriyle karşılaştırdığı ve çeşitlendirdiği için oldukça başarılı bulur. Kunt’a göre bu kitap dikkatli bir çalışmanın ve ince bir sunumun nasıl olması gerektiğini göstermesi açısından gerek Osmanlı ve İslam ve gerekse düşünce ve kurum tarihi çalışanlara çok büyük faydalar sağlayacaktır.³⁰

Sonuç olarak bu kitabın erken dönem siyasi tarih çalışmalarına iki yönlü katkısından söz etmek mümkündür. İlk olarak bu kitap kişiden kurumlara ulaşma şeklinde özetlediği farklı metodu sayesinde başka taktirde ulaşılması zor olan birçok bilgiyi gün yüzüne çıkarmış; Fleischer’in deyişiyle iskeleti ete büründürmüştür. Kitabın ikinci katkısı ise Osmanlı siyaset tarihine metotla birlikte muhteva açısından da yenilikler kazandırmasında yatar. Fleischer, kullandığı anlatıya dayalı kişisel kaynaklar sayesinde siyaset tarihinin alanını genişletmiş ve geleneksel tarih yazıcılığında siyasete dahil edilmeyen birçok konu ve soruyu çalışmasının içerisine katmıştır.

Cornell Fleischer as a Historian of Ottoman Classical Period and his Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Âli

Fatma SEL TURHAN

Abstract

Cornell Fleischer is one of the most distinguished scholars of Classical Ottoman History, focusing mainly to the Age of Suleyman. This article, after giving brief information about Fleischer’s importance in the Classical Ottoman History stu-

²⁹ Finkel, Kitap değerlendirmesi, s. 406.

³⁰ I. Metin Kunt, Kitap değerlendirmesi, “Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Ali, Mustafa (1541-1600)*”, *The American Historical Review* 93, 3, (1988), s. 746.

dies, will review his excellent book “*Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Âli*”. In that book Fleischer concentrates on the well known writings of Mustafa Âli to compose an intellectual and personal biography of the author. The greatest achievement of the book is that Fleischer successfully balances the biography with the important developments of the time under consideration. This book contributes to the Classical Ottoman political history at least in two ways. First; thanks to the methodology which can be formulated in Fleisher’s word as “covering skeleton with flesh” or reaching information about institutions by focusing on biographies, the book reveals many important historical facts which otherwise would remain obscured. The second contribution of the book is to enrich the contents of the Ottoman political history by enlarging the scope and adding many new questions and themes.

